

Бейшеналиев А.Б.

**АКШ МАМЛЕКЕТИ МЕНЕН КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН МАДАНИЙ
КЫЗМАТТАШТЫГЫНДАГЫ АЙРЫМ КӨЙГӨЙЛҮҮ МАСЕЛЕЛЕР**

Бейшеналиев А.Б.

**НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМНЫЕ ВОПРОСЫ КУЛЬТУРНЫХ СВЯЗЕЙ МЕЖДУ США И
КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКОЙ**

A.B. Beishenaliev

**HINDERING ISSUES IN CULTURAL RELATIONS BETWEEN THE USA AND THE
KYRGYZ REPUBLIC**

УДК:372/55(004)/(575.2)

АКШ менен Кыргызстандын ортосундагы маданий кызматташтыктын көйгөйлүү маселелерине токтолуу менен батышташтыруу саясатынын өлкөбүздөгү мисалдарына орун берилди. Ч. Айтматовдун «Ак кеме» повестиндеги жанрлар сыяктуу бүгүнкү күнү өлкөбүзгө билим берүү, маданият аркылуу таңууланып жаткан идеологиялык көз караштардын жүрүшүнө басым жасалды.

Негизги сөздөр: чыгыш цивилизациясы, адам укуктары, милитаристтик саясат, маргиналдуу маданият, батышташтыруу (вестернизация), кока – колонизация.

Статья о спорных культурных отношениях между США и Кыргызской Республикой, а также примеры политики вестернизации в Кыргызстане. Идеологические взгляды, наложенные на счет образования и культурной деятельности выделены из героев повести «Ак кеме» Чингиза Айтматова.

Ключевые слова: западная цивилизация, права человека, милитаристская политика, предельная культура, вестернизация, кока-колонизация

The article is on the disputing cultural relations between the USA and the Kyrgyz Republic as well as the examples of the westernization policies in Kyrgyzstan. The ideological views imposed on through education and cultural activities are highlighted as the heroes of Ak-Keme, Chyngyz Aitmatov's novel.

Key words: western civilization, human rights, militaristic policy, marginal culture, westernization, coca-colonization

Эл аралык алмашуу Борбору (IEC) «Work and Travel» программасына катышкан кыргызстандык студенттердин 10 дон 15 %га чейинки бөлүгү мекенине кайтпай, АКШда калып калышууда деп билдирет¹. Бул көрүнүш студенттерди убактылуу жумуш иштөө жана тилди үйрөнүү максатында АКШга жөнөткөн уюмдарды нааразы кылууда. «Алардын басымдуу көпчүлүгү кайра кайтып келбегендиктен, элчилик виза берүүдөн баш тартууда.

¹ Программа «Work and Travel»: 10 процентов кыргызстанцев не возвращаются // kloop.kg/.../program-work-and-travel-10-procentov-kyrgyzstancev-n...

Ал тургай, программаны жаап салуу тууралуу да сөздөр болгон», – дейт «USA Exchange» компаниясынын координатору Темир Чодуров².

Т. Чодуровдун сөздөрү боюнча өлкөдөн «агып кетип жаткан» жаш адамдардын проблемасын чечүү үчүн 2009-жылдан тарта Кыргызстандан АКШга чыгып кетүү процесси катуу көзөмөлдүккө алынган.

Студентти өлкөгө өз мөөнөтүндө кайра кайрылып келүүсүн милдеттендирген келишимден сырткары, «Work and Travel» программасынын компаниялар-операторлор ассоциациясы «кайтып келбегендерге» карата санкцияларды киргизүү тууралуу маселени талкуулоого өтүшкөн. Программанын катышуучуларынын сөздөрү боюнча айрым операторлор айып пулдарды (штрафтарды) киргизе башташкан. Мисалы, «Skyline-Asia» компаниясы кайтып келбегендерге салган айып пулдун көлөмү 5000 АКШ долларын түзөт: «Эң башкы проблема болуп контракта көрсөтүлгөн бул сумма [айып пулдун көлөмү] жана ага эмне кирээри эсептелет, – дейт программанын 2008-жылдагы катышуучусу Бермет Баялинова. – Мени менен Вайоминг штатында бирге болгон 12 адамдын үчөөсү АКШда калууну чечишти. Менин билишимче, алардын эч кимиси айып пулду төлөгөн жок»³.

Студенттерди чет өлкөгө жиберген фирмалар, эгерде алардын айрымдары кайра кайтып келүүнү каалабаса, анда алар эч нерсе кыла алышпайт. АКШда калып калган студенттерди «издөө» милдети АКШдагы спонсордук уюмдун мойнуна жүктөлөт. Ошол себептен, АКШда SEVIS деп аталган атайы система түзүлгөн.

SEVIS (Student and Exchange Visitor Information System) - F же M визасы боюнча келген студенттер

² Программа «Work and Travel»: 10 процентов кыргызстанцев не возвращаются // kloop.kg/.../program-work-and-travel-10-procentov-kyrgyzstancev-n...

³ Программа «Work and Travel»: 10 процентов кыргызстанцев не возвращаются // kloop.kg/.../program-work-and-travel-10-procentov-kyrgyzstancev-n...

жана J visa боюнча келген эл аралык алмашуу программаларынын катышуучулары тууралуу утурумдук маалыматтарды (текущая информация) тескөөгө мүмкүндүк берген Интернет-система болуп саналат. SEVIS окуу жайлар менен спонсорлорго Интернет аркылуу АКШнын улуттук коопсуздук Министирлиги менен Мамлекеттик департаментине студент менен эл аралык алмашуу программасынын катышуучусу АКШга келген күндөн тартып, андан чыгып кеткен күнгө чейинки кылган иш-аракеттери тууралуу маалыматтар менен билдирмелерди берип турууну мүмкүн кылат. SEVIS студенттин же эл аралык алмашуу программасынын катышуучусунун статусу, анын АКШга кирген жана чыккан күнүнүн датасы, даректерин (адрестерин) алмаштыргандыгы, программаны узарткандыгы, билим берүү программасындагы өзгөрүүлөр тууралуу маалыматтарды алып турат. Ошондой эле SEVIS билим берүү мекемелери менен спонсорлорго, ошондой эле АКШнын улуттук коопсуздук Министирлиги менен Мамлекеттик департаментине окуялар тууралуу эскертмелерди, билдирмелерди жана отчетторду бере алат⁴.

Ошентип, программага катышкандардын баардыгын көзөмөлдүккө алып, SEVIS деп аталган тескөөчү орган эл аралык алмашуу программасы боюнча АКШга келген баардык студенттерди J-1 визасынын мөөнөтү бүтөөр замат АКШнын аймагында мыйзамсыз жүрөт деп табат да, кылмыш-жаза жоопкерчилигине тартууга чейинки иш-чараларды жасай алат: «Штаттардын басымдуу көпчүлүгүндө өтө катуу мүнөздөгү миграциялык мыйзам бар экендигин баардыгы эле биле беришпейт. Эгерде АКШда мыйзамсыз жүргөн студент колго түшсө, аны түрмөгө отургузушат. Ал миграциялык кызматтын «кара тизмесине» түшүп, келечекте ага үчүн АКШга кирүү мүмкүндүгү берилбейт», – дейт «Work and Travel» программасы боюнча консультант, аталган программанын 2 жолку катышуучусу Даир Токобаев⁵. «Менин жеке пикиримде мөөнөт өткөндөн кийин АКШда мыйзамсыз калуу туура эмес. Эгерде Сиз бир жолу мыйзамды бузсаңыз, анда Сиз үчүн АКШда легализация алуу өтө кыйын маселеге айланат. АКШда мыйзамсыз калган кыргыз Джордж Сорос болуп, миллионер болуу деген америкалык тагтуу кыялды ишке ашырган бир да окуя азырынча эч кимге белгисиз», – деп сөздөрүн аяктады Даир Токобаев.

«Work and Travel» программасы Бишкектеги бир катар ЖОЖдордун да кабатырлоосун жаратууда. «Биз бул программага кош мүнөздө мамиле күтүүдөбүз. Мамиленин терс жагы студенттер экзамендерин берип бүткөнгө үлгүрбөй, сабакка жетишүүнүн деңгээли төмөндөөдө, ал эми бул программа

менен кеткен студенттердин басымдуу көп бөлүгү мекенине кайра кайтып келбей жатышат», – дейт Кыргыз-орусиялык Славян университетинин эл аралык факультетинин деканы Салават Усманов.

Кыргызстан-АКШ ортосундагы маданий кызматташтыктагы «Work and Travel» программасы менен байланышкан көйгөй тамыры тереңде жаткан олуттуу проблемалардын бир гана көрүнүшү. Кыргыз коомчулугунда Батыштан, ири алдыда, АКШ мамлекетинен келген массалык маалымат каражаттарынын көркөм фильмдер, мультфильмдер, токшоулар, көңүл ачуу программалары сыяктуу өндүрмөлөрү өсүп келе жаткан жаш муундарга, өзгөчө алардын психикасы менен инсандыгына тескери таасир берип жатат деген пикирлер арбын кездешет. АКШда өндүрүлгөн масс-медия өндүрмөлөрүндө Чыгыш цивилизациясына, анын ичинде, кыргыз маданияты эч коошпогон ырайымсыздык, мыкаачылык, адепсиздик, жеке керт баштын кызыкчылыгын ойлогон эгоизм, акчаны культка айландыруу, улуу-кичүүнү көзгө илбөө сымал чоочун жана одоно элементтер үстөмдүк кылат.

Диссертациялык иштин 1-бабында кеңири айтылгандай, 1980-жылдардын башында америкалык политолог Збигнев Бжезинский тарабынан иштелип чыккан конвергенция (жакындашуу, макулдашуу) теориясы боюнча Батыш менен Чыгыш өздөрүнүн маданий баалуулуктарынан, капитализм менен социализмден баш тартып, өз ара макулдашып, СССР менен АКШ орточо маанайдагы коомду же борборлору Москва менен Вашингтон болгон Дүйнөлүк Өкмөттү түзүүлөрү абзел эле. Ал максатка жетүү үчүн Батыш капитализмден, милитаристтик саясаттан оолактап, Чыгыштын рухий маданиятынын бийик дөөлөттөрүн, ал эми Чыгыш коммунизм идеясынан, социалисттик жашоо образынан, тоталитаризмден четтеп, Батыштын рынок мамилелерин, эркиндигин, демократиясын, адам укуктарын ж.б. кабыл алуусу зарыл болчу⁶. 1985-жылы бийликке келген М. С. Горбачев З. Бжезинскийдин аты аталган теориясын кабыл алып, Батыштын бардык талаптарын аткаруу менен СССР мамлекетин ыдыратып, Варшава келишимин таркатып, өз мамлекетин акырындык менен капитализмдин нугуна оодара баштаган. Максатына жеткенден соң, АКШ өздөрүнө жүктөлгөн талаптын бирин да аткарбай, жаш саясатчы М.С. Горбачевдун ойлогон ою көңүлдөгүдөй ишке ашпай калган.

Маданияттын ар бир тиби өзүнүн негизги өндүрмөсү (продуктысы), демек бул өнүттө, өзүнүн башкы максаты катары адамдын белгилүү бир тибин түшүнөт. Ата мекендик илимий адабиятта Чыгыш жана Батыш маданияттарынын багыттары жана алардын бирин бири толуктоого болгон жөндөмдүүлүгү менен байланышкан өзгөчөлүктү Ч.

⁴ [A national study examining the impact of SEVIS on international student and scholar advisors - Springer](http://link.springer.com). link.springer.com. Проверено 15 декабря 2013.

⁵ Программа «Work and Travel»: 10 процентов кыргызстанцев не возвращаются // kloop.kg/.../programma-work-and-travel-10-procentov-kyrgyzstancev-n...

⁶ Цитата төмөнкү булак боюнча алынды: Дугин А. Основы геополитики. – М.: АрктоГея-Центр, 1999. – С. 124-125.

Айтматов чыгармаларында тигил же бул деңгээлде кыйыр жана тике чагылдырылган «Маргиналдуу инсан» жана «Манкурт» түшүнүктөрү менен байланыштыруу зарыл деген пикирлер кездешет⁷.

Илимий адабиятта «Маргинал», «Маргиналдуу маданият», «Маргиналдуу инсан» түшүнүктөрү менен аларга берилген аныктамалар кездешет⁸. Аталган булакка таянуу менен бул түшүнүктөрдү төмөнкүчө аныктоого боло⁹:

1. Маргинал (французчадан *marginal* – кошумча нерсе, артык баш нерсе, чеке-белде калган жазуу) – 1) бул мурдагы социалдык байланыштардан ажырап, бирок, жашоо-тиричиликтин жаңы шарттарына көнө албай, кандайдыр бир социалдык топтордун ортосунда, арасында калган адам (мисалы, эмигранттар); 2) коомдун чеке-белинде калган адам (мисалы, люмпен¹⁰, селсаяк, бомж¹¹)¹².

2. Маргиналдуу маданият – элет жерлеринен шаарларга карай багытталган массалык миграция шаардык маданияттын салттуу өзгөчөлүктөрүн гана «кыйратпастан», элет менен шаардын маданияттарынын ортосундагы маргиналдуу маданияттын пайда болушуна да түрткү берген¹³.

3. Маргиналдуу инсан – бул эки ар кыл элдердин маданиятынын, жашоо-тиричилигинин жана каада-салттарынын ортосунда жашаган, аларга

⁷ Караңыз: Калмаматова З.А. Ааламдашуу шарттарында кыргыздардын этномаданиятындагы маргиналдуулук феномени. – Бишкек: философия илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасына талаптанып жазылган диссертация, 2014; Шакирова Д., Ч. Айтматовдун чыгармаларындагы Чыгыш-Батыш маданияттарынын диалогу проблемасы: тарыхый-философиялык анализ. - Бишкек: Философия илимдеринин кандидаттыгына талаптанып жазылган диссертация. – Бишкек, 2011.

⁸ Караңыз: Хоруженко К.М. Культурология. Энциклопедический словарь. – М., 1997. – С. 287-288.

⁹ Караңыз: Калмаматова З.А. Ааламдашуу шарттарында кыргыздардын этномаданиятындагы маргиналдуулук феномени. – Бишкек: философия илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасына талаптанып жазылган диссертация, 2014; Шакирова Д. Ч. Айтматовдун чыгармаларындагы Чыгыш-Батыш маданияттарынын диалогу проблемасы: тарыхый-философиялык анализ. - Бишкек: Философия илимдеринин кандидаттыгына талаптанып жазылган диссертация. – Бишкек, 2011.

¹⁰ **Люмпен** (немец тилинен *lumpen* – тамтыгы кеткен, самсаалаган кийим) – бул К. Маркс тарабынан пролетариаттын (жумушчу табынын) эң эле төмөнкү катмарларын белгилөө үчүн киргизген тышүнүгү. Кийинчерээк «люмпен» деп калктын эч бир тапка таандык болбогон катмарларын (селсаяктарды, кайырчыларды, кылмыштуу элементтерди ж.б.) атай башташкан. «Коомду люмпенизациялоо» термини социалдык кризистердин шарттарында калктын мындай катмарларынын арасында люмпендик психологиянын кесири жайылып кетишин туюнтат.

¹¹ **БОМЖ** – лицо **Без Определённого Места Жительства** – туруктуу баш маанеги жок адам.

¹² Хоруженко К. М. Культурология. Энциклопедический словарь. – М., 1997. – С. 287.

¹³ Хоруженко К. М. Культурология. Энциклопедический словарь. – М., 1997. – С. 287.

аң-сезимдүү түрдө аралашкан адам. Мындай адам берилген мүмкүнчүлүктөрдүн болгондугуна карабастан эч качан өзүнүн өткөн тарыхы менен каада-салттарынан кол жууй албайт, ошол эле учурда ал өзү азыр татыктуу орунду ээлөөгө тырышып жаткан жаңы коомго да өз башын толук кандуу батыра албайт. Бул бири бири менен эч качан жуурулушпаган 2 маданият менен 2 коомдун ортосундагы ара жолдуу жагдайда калган инсан болуп саналат. Маргиналдуу инсан калктын миграциясы сыяктуу адамды кандайдыр бир маданиятты таштоого, өзү үчүн чоочун болуп саналган маданий баалуулуктарды, социалдык ролдорду, жашоо образын өздөштүрүүгө мажбурлаган ар кыл процесстердин натыйжасы же өндүрмөсү (продуктысы) болуп саналат¹⁴.

Илимий адабиятта Ч. Айтматовдун «Ак кеме» повестиндеги АК КЕМЕНИ Батыш маданиятынын символу, ал эми ага карама каршы коюлган БУГУ ЭНЕНИ Чыгыш маданиятынын архетиби катары баалаган көз караштар да кездешет¹⁵. Мындай символиканын өңүтүндө «Былжыраган оокатыңды урайын, сокур тыйын үчүн биринин канын бири ичип, же камакка тыга салуудан кайра тартпай турушса, кайдагы кудайым тааныбаган бугуну кеп кылышат! Илгерки эл ишенишчү экен бугунун жомогуна. Ошончолук кем акыл, караңгы болгон экен да илгерки эл, арга жок күлөсүң! Азыр болсо баары маданияттуу, баары билимдүү! Баланын жомогуна азыр ким муктаж!»¹⁶, деген сөздөр менен Орозкул «тууганды карабаска, Мүйүздүү Бугу-Эненин түгүл, теңирдин баласы болсо да, адамга жакшылык кылбаска»¹⁷ өзүнө өзү сөз берип, «арбагы бийик, касиети улук умай энебиз»¹⁸ «Мүйүздүү Бугу-Эненин башын жанчып жатты»¹⁹. Орозкул Бугу-Энени өлтүрүү менен өз өткөнүн талкалап, элинин баардык баалуулуктарынан баш тартуу деп баалоого болот. Орозкулдун мындай жосунсуз жоругу үчүн наристе баланын «Кечир, Мүйүздүү Бугу-Эне,

¹⁴ Хоруженко К. М. Культурология. Энциклопедический словарь. – М., 1997. – С. 287-288.

¹⁵ Караңыз: Аалиева Н. К. Этнополитический аспект культурного диалога Запад-Восток в современных условиях // *Spoleczeństwo I polityka*. Pultusk: Akademia Humanistyczna imienia Aleksandra Gieysztor. Wydział nauk politycznych, 2009. - № 3 (20). 163-170.

¹⁶ Айтматов Ч. Кыямат // Чыгыш Айтматов. Чыгармаларынын сегиз томдук жыйнагы. – Бишкек: Бийиктик, 2008. 3-том. 85-бет

¹⁷ Айтматов Ч. Кыямат // Чыгыш Айтматов. Чыгармаларынын сегиз томдук жыйнагы. – Бишкек: Бийиктик, 2008. 3-том. 85-бет

¹⁸ Айтматов Ч. Кыямат // Чыгыш Айтматов. Чыгармаларынын сегиз томдук жыйнагы. – Бишкек: Бийиктик, 2008. 3-том. 129-бет

¹⁹ Айтматов Ч. Кыямат // Чыгыш Айтматов. Чыгармаларынын сегиз томдук жыйнагы. – Бишкек: Бийиктик, 2008. 3-том. 155-бет.

кечир...»²⁰ «Мүйүздүү Бугу-Эне, мүйүзүңө бешик илип, Бекей таяжеме апкелип берчи. Суранам, бешик алып келип берчи, Бугу-Эне. Алар балалуу болушсунчу»²¹, – деп жалынганна карабай, «бирөөгө кор бала, бирөөгө зар бала, деп сыздады Орозкулдун мас көңүлү»²². Ошентип, Мүйүздүү Эне Орозкулду келечектен айрып, ага балалуу болуу бактысын тартуулабайт. «Өз канынан жаралган уулу жок болуп тагдырына нааразы Орозкул»... «артында туяк калбасына жаны кейип»²³ көзүнүн тирүү кезинде эле өзүнө өзү күмбөз курган жосунсуз жоругун изилдөөчүлөр «Орозкул сымал маргиналдар өз эли менен маданиятына көрүстөн казып, күмбөз тургузушат»²⁴, – деп образдуу боолголошот.

Маргиналдуу инсандын ара жолдуу абалын автор «кайып болгон олуя эне, тукумун жерибеген касиеттүү Мүйүздүү Бугу-Энеден»²⁵ (өз маданиятынан) кетип, «жок, менин балык болгонум жакшы. Сүзүп кетем буерден»²⁶, «арыба, ак кеме, мен келдим!» – деп, бала «эс тартканы эч качан көрбөгөн»²⁷ «көлдө матрос атасы»²⁸ сүзүп жүргөн АК КЕМЕГЕ (кыргыз маданияты үчүн чоочун болуп саналган Батыш маданиятынын элементи) наристе баланын образы аркылуу да күчтүү сүрөттөлгөн. Бирок, бала ак кемеге сүзүп жеткен, жетпегени автор тарабынан бүдөмүк калтырылгандыктан, изилдөөчүлөр өткөнүн талкалап, бирок, ак кемеге (Батыш маданиятына) алган жолу менен байланышкан келечеги тумандап турган Бугу-Эне тукумдарынын

азыркы маданий абалы да бүдөмүк деген тыянакка келишет²⁹.

СССР кулагандан кийин мурдагы совет элине илимий адабиятта Ааламдашуу (глобализация), Батышташтыруу (вестернизация), «КОКА-Колонизация» (кока-кола жана колонизация деген сөздөрдөн алынган) деп аталган процессти, же Батыштын (басымдүү түрдө Американын) жат, чоочун маданиятын башка этносторго таңуулоо тенденциясы күч алууда. Демек, бул процесс Чыгыштын рухий маданиятын, бай нарк-насилин акырындык менен сыртка сүрүп чыгарып, аларга өздөрүнүн акча менен жеке керт баштын кызыкчылыгына негизделген «одоно» маданиятын сунуш кылат. Жөнөкөйлөштүрүп айтканда, кыргыздын адамды тамшандырган, ден соолукка пайдалуу кымызын, максымын, бешбармагын, палоосун химияга нык сугарылган, формасы (кооз бутылка, этикатка ж.б.) болгон менен мазмуну жок «Кока-кола», «Фанта», ар кандай сорттогу пиво, алкогольдук ичимдиктер, тез даяр боло калчу кургак тамактар ж.б. акырындык менен сүргүлөй баштады. Бизге өз дөөлөттөрүн таңууланган Батыш тарабынан этникалык маданиятын мындай басмырланышын Ч. Айтматовдун «Манкурт»³⁰ деген таамай түшүнүгү менен туюнтуу менен мындай механикалык гибридизация (аргындаштыруу) сөзсүз түрдө цивилизациялардын кагылышы³¹, социалдык жаңжалды (конфликтти), же иренжигендикти пайда кылбай койбойт деген ата мекендик изилдөөчүлөрдүн пикирин³² колдойбуз.

Айтматовдун көз карашында Батыш маданиятын сокур кабыл алуу кыргыздарды Маргинал гана эмес, Манкурт болууга да алып келет. Илимий адабиятта «манкурт – ата мекендик маданиятта кеңири таралган термин; тарыхый эс-тутумун, адеп-ахлактык, руханий баалуулуктары менен

²⁰ Айтматов Ч. Кыямат // Чыгыз Айтматов. Чыгармаларынын сегиз томдук жыйнагы. – Бишкек: Бийиктик, 2008. 3-том. 163-бет.

²¹ Айтматов Ч. Кыямат // Чыгыз Айтматов. Чыгармаларынын сегиз томдук жыйнагы. – Бишкек: Бийиктик, 2008. 3-том. 112-бет.

²² Айтматов Ч. Кыямат // Чыгыз Айтматов. Чыгармаларынын сегиз томдук жыйнагы. – Бишкек: Бийиктик, 2008. 3-том. 37-бет

²³ Айтматов Ч. Кыямат // Чыгыз Айтматов. Чыгармаларынын сегиз томдук жыйнагы. – Бишкек: Бийиктик, 2008. 3-том. 37-бет.

²⁴ Караңыз: Аалиева Н. К. Этнополитический аспект культурного диалога Запад-Восток в современных условиях // *Spoleczeństwo I polityka*. Pultusk: Akademia Humanistyczna imienia Aleksandra Gieysztor. Wydział nauk politycznych, 2009. - № 3 (20). 163-170.

²⁵ Айтматов Ч. Кыямат // Чыгыз Айтматов. Чыгармаларынын сегиз томдук жыйнагы. – Бишкек: Бийиктик, 2008. 3-том. 88-бет.

²⁶ Айтматов Ч. Кыямат // Чыгыз Айтматов. Чыгармаларынын сегиз томдук жыйнагы. – Бишкек: Бийиктик, 2008. 3-том. 164-бет

²⁷ Айтматов Ч. Кыямат // Чыгыз Айтматов. Чыгармаларынын сегиз томдук жыйнагы. – Бишкек: Бийиктик, 2008. 3-том. 47-бет.

²⁸ Айтматов Ч. Кыямат // Чыгыз Айтматов. Чыгармаларынын сегиз томдук жыйнагы. – Бишкек: Бийиктик, 2008. 3-том. 47-бет.

²⁹ Караңыз: Аалиева Н. К. Этнополитический аспект культурного диалога Запад-Восток в современных условиях // *Spoleczeństwo I polityka*. Pultusk: Akademia Humanistyczna imienia Aleksandra Gieysztor. Wydział nauk politycznych, 2009. - № 3 (20). 163-170.

³⁰ Караңыз: Айтматов Ч. Кылым карытаар бир кын // Чыгыз Айтматов. Чыгармаларынын сегиз томдук жыйнагы. – Бишкек: Бийиктик, 2008. 4-том. 47-бет.

³¹ Караңыз: Тойнби А. Дж. Цивилизация перед судом истории. – М.: Прогресс; Культура, 1996. – С. 155-196; Хантингтон С. Столкновение цивилизаций // *Полис*. – 1994. - № 1. – С. 33.

³² Караңыз: Аалиева Н. К. Этнополитический аспект культурного диалога Запад-Восток в современных условиях // *Spoleczeństwo I polityka*. Pultusk: Akademia Humanistyczna imienia Aleksandra Gieysztor. Wydział nauk politycznych, 2009. - № 3 (20). 163-170; Калмамадова З. А. Ааламдашуу шарттарында кыргыздардын этномаданиятындагы маргиналдуулук феномени. – Бишкек: философия илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасына талаптанып жазылган диссертация, 2014; Шакирова Д. Ч. Айтматовдун чыгармаларындагы Чыгыш-Батыш маданияттарынын диалогу проблемасы: тарыхый-философиялык анализ. - Бишкек: Философия илимдеринин кандидаттыгына талаптанып жазылган диссертация. – Бишкек, 2011.

багыттарын, о.э. өз эли менен болгон байланышын жоготкон адам. Термин Ч. Айтматовдун «Кылым карытаар бир күн» романында киргизилген»³³, - деген аныктама кездешет.

«МАНКУРТ» түшүнүгүнө синоним катары илимий адабиятта тигил же бул деңгээлде пайдаланылып жүргөн «ЗОМБИ» түшүнүгүн атоого болот. «Зомби» түшүнүгү төмөнкүдөй эки мааниге ээ: 1) африкалык элдердин ишениминде зомби (конго тилинде zumbi - фетиш) - өзүнүн арбагын чакырган тирүү адамдын эркин аткаруу үчүн «тиги дүйнөдөн» келген өлгөн киши³⁴; 2) америкалык маданиятта зомби деп унчукпастыгы, өтө эле жооштугу, кой ооз албаган момундугу, элпектиги менен айырмаланган, о.э. башканын эрки менен болуп, ага каршылык көрсөтө албаган адам түшүнүлөт³⁵.

Зомби тууралуу Ч. Айтматов мындай деп жазат: «адамдын эң ыйык байлыгы – эс-акылынан айрып, кулагы кесик кулга айландыруунун дагы бир түрү зомби деп атала тургандыгы өзүнүзгө маалым. Манкурттуктан бир эли кем түшпөй турган «кылым кылмышы» атанган бул зулумдук аракет алгач Африка урууларында дүйнөгө келкен дешет³⁶. Ар кандай аңызга айланган окуяларга ишенчү болсок, төбө чачың тик турат. Адамды өлтүрүп, тирилтүү технологиясынын жашыруун сырлары да оңойго турбайт чыгаар ким билсин?»³⁷ «Манкурттук менен зомбичилик – садизмден³⁸ өсүп чыккан эки уулуу

бутак сыяктуу. Аты бөлөк болгону менен, заты бир»³⁹.

Батыш-Чыгыш маданиятынын ортосунда чалынган маргиналдан айырмаланып, манкурт кара курсак менен кызыл кекиртектерин керектөөлөрүн канааттандыруу максатында, болоор-болбос акча үчүн өз маданиятынан баш тартат, же аны толугу менен унутат да, Батыш маданиятынын өзүнө жат, чоочун элементтерин толук өздөштүрөт. Тилекке каршы, аны Батыш да, Чыгыш да маданияты кабыл албай, ал изгойго (түрткүнчүккө) айланат. Ал Батыш төлөгөн акча үчүн Жоломан өз энесин жалданып өлтүргөндөй, өз маданиятын өлтүрүүгө даяр. Ошол себептен, айрым жаш изилдөөчүлөр Г. Гачевдин төмөнкүдөй сөздөрүнө арбын кайрылышат⁴⁰: «Адамзаттын өзү да жердеги кентавр⁴¹ болуп саналат эмеспи! Ал жаратылышты ат сымал токуп минип, балакай айланткан дөңгөлөк сыяктуу ага өзүнүн улам оор кесепеттер менен коштолгон «тарыхый дөңгөлөгүн» чимиртип бара жатат... Ал эми Жер болсо жаныбар Гүлсары ат сымал өзүнүн дүйнөлүк мейкиндик менен тарыхтын ортосундагы жүгүрүгүн улантып келет. Асыл тукум жылкы баласы Гүлсарыны бычып, уруунун байыркы колдоочусу Бугу-Энени аракка ууланып алып муздап өлтүрүп, жеп салган сыяктуу, тарыхый окуялар да акырындык менен өз өзөгү болгон Жер-Энени тукум курут кылып, өлтүрүп тынбаса болду...»⁴².

³³ Хоруженко К. М. Културология. Энциклопедический словарь. – М., 1997. – С. 287.

³⁴ Англиялык жазуучу Грэм Грин өзүнүн «Комедианттар» деген романын жазаарда Гаити уруусуна барып, «кылым кылмышы» аталган **зомбичиликти** ар тараптан изилдеген. Кийинчерээк ал күндөлүгүнө: «Дювалне деген диктатордун Тонтон-Макут деп аталган жашыруун полициясынын курамы зомбилерден турат. Бул элде ар бир адамды өлгөндөн соң зомбиге айландыра салуу оңой сыяктанат. Андыктан, карапайым адамдар коркунучта өмүр сүрүүдө. Ёлгөндөрдү койгон соң, уурдап кетпесин деп, атайын күзөт уюштурушат», - деп жазган // Чыңгыз Айтматов. Чыгармаларынын сегиз томдук жыйнагы. – Бишкек: Бийиктик, 2008. 7-том. 159-бет.

³⁵ Хоруженко К.М. Културология. Энциклопедический словарь. – М., 1997. – С. 157.

³⁶ Джордж Райд аттуу саякатчы кылмыштуу сеансты өз көзү менен көрүп, таң калганын жазат: «Жерде бир адам өлүп жатты. Сыйкырчылардын ыры менен барабан дабышы күчөгөн сайын, алиги адам да кыймылга келе баштады. Алгач колун көтөрүп, көдөнүнө койду. Андан соң олтурду. Жан-жагын курчап, ырдап тургандардын ошол кездеги айкайлаган үндөрү алигиче кулагымда жаңырып турат. Тирилген зомбинин кан-сөлсүз жүзүнө карагандан өткөн азап жок эле...» // Айтматов Ч. Аскада калган аңчынын ыйы // Чыңгыз Айтматов. Чыгармаларынын сегиз томдук жыйнагы. – Бишкек: Бийиктик, 2008. 7-том. 159-бет.

³⁷ Айтматов Ч. Аскада калган аңчынын ыйы // Чыңгыз Айтматов. Чыгармаларынын сегиз томдук жыйнагы. – Бишкек: Бийиктик, 2008. 7-том. 157-бет.

³⁸ **Садизм** – адамдарга физикалык же психикалык ооруксууну, азаптарды келтирүүдөн рахат алуу менен коштолгон жыныстык же патологиялык мүнөздөгү илдеттүү өнөкөт. Термин мындай кесепеттүү өнөкөттү

көчүрүп келген кесир сүрөттөп жазган француз жазуучусу маркиз де Саддын ысымы менен байланыштуу пайда болгон.

³⁹ Айтматов Ч. Аскада калган аңчынын ыйы // Чыңгыз Айтматов. Чыгармаларынын сегиз томдук жыйнагы. – Бишкек: Бийиктик, 2008. 7-том. 159-бет.

⁴⁰ Аалиева Н. К. Ааламдаштыруу (глобализация) процесстеринин шарттарындагы Чыгыш менен Батыштын экологиялык маданиятындагы жалпылыктар менен айырмачылыктар // Вестник КНУ: Серия 1. Гуманитарные науки. – Вып. 6. История, археология, этнография. – Бишкек: КНУ, 2007. – С. 8-12.

⁴¹ **Кентаврлар** - грек мифологиясындагы тоолор менен токойлордо жашап, албууттанган орой мүнөзү жана сабырсыздыгы менен айырмаланган жарымы адам, жарымы жылкы болгон жапайы жандыкдыктар. Лапифтердин (Фессалия аймагында жашаган уруу) падышасы **Иксион** менен Зевстин каалоосу боюнча кудай айым Геранын келбетине ээ болгон **булуттан** төрөлгөн кентаврлардын **миксантропизми** (англисчеден *mixe* – аралаш, *anthropos* – адам) төмөнкүдөй жагдай менен түшүндүрүлөт: өзүнүн пенде экендигине карабастан, кудайлардын кудайы, кудайлардын падышасы Зевстин аялы Герага сук артып, аны менен бирге болууну каалаган жосунсуз жоругу үчүн (адам баласы эч качан кудайларга тең келе албайт жана аларга кол кайтарбоого тийиш) Зевс **Иксиондун укумтукумдарын** кудайларга тең эмес адамдар менен адамдардан да төмөн турган айбандардын ортосундагыгы **ара жолдо калган ушундай жандык** катары жаратып, андан өч алууну көздөгөн // Караңыз: Мифы народов мира. Энциклопедия: в 2-х томах. – Т. 1. – С. 92-95 (Аполлон), – С. 638-639 (Кентавры).

⁴² Гачев Г. Чингиз Айтматов и мировая литература. – Фрунзе: Кыргызстан, 1982. – С. 178.

Адабияттар

1. Аалиева Н.К. Ааламдаштыруу (глобализация) процесс-теринин шарттарындагы Чыгыш менен Батыштын экологиялык маданиятындагы жалпылыктар менен айырмачылыктар // Вестник КНУ: Серия 1. Гуманитарные науки. – Вып. 6. История, археология, этнография. – Бишкек: КНУ, 2007. – С. 8-12.
2. Аалиева Н. К. Этнополитический аспект культурного диалога Запад-Восток в современных условиях // *Spółeczeństwo I polityka*. Pultusk: Akademia Humanistyczna imienia Aleksandra Gieysztora. Wydział nauk politycznych, 2009. - № 3 (20). 163-170.
3. Айтматов Ч. Аскада калган аңчынын ыйы // Чыңгыз Айтматов. Чыгармаларынын сегиз томдук жыйнагы. – Бишкек: Бийиктик, 2008. 7-том. 157-бет.
4. Айтматов Ч. Кылым карытаар бир күн // Чыңгыз Айтматов. Чыгармаларынын сегиз томдук жыйнагы. – Бишкек: Бийиктик, 2008. 4-том. 47-бет.
5. Айтматов Ч. Кыямат // Чыңгыз Айтматов. Чыгармаларынын сегиз томдук жыйнагы. – Бишкек: Бийиктик, 2008. 3-том. 37-бет.
6. Гачев Г. Чингиз Айтматов и мировая литература. – Фрунзе: Кыргызстан, 1982. – С. 178.
7. Дугин А. Основы геополитики. – М.: АрктоГейя-Центр, 1999. – С. 124-125.
8. Калмаматова З. А. Ааламдашуу шарттарында кыргыздардын этномаданиятындагы маргиналдуулук феномени. – Бишкек: философия илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасына талаптанып жазылган диссертация, 2014;
9. Мифы народов мира. Энциклопедия: в 2-х томах. – Т. 1. – С. 92-95 (Аполлон), – С. 638-639 (Кентавры).
10. Программа «Work and Travel»: 10 процентов кыргызстанцев не возвращаются // kloop.kg/.../programma-work-and-travel-10-procentov-kyrgyzstancsev-n...
11. Тойнби А. Дж. Цивилизация перед судом истории. – М.: Прогресс; Культура, 1996. – С. 155-196; Хантингтон С. Столкновение цивилизаций // Полис. – 1994. - № 1. – С. 33.
12. Хоруженко К. М. Культурология. Энциклопедический словарь. – М., 1997. – С. 287-288.
13. Чыңгыз Айтматов. Чыгармаларынын сегиз томдук жыйнагы. – Бишкек: Бийиктик, 2008. 7-том. 159-бет.
14. Шакирова Д.Ч. Айтматовдун чыгармаларындагы Чыгыш-Батыш маданияттарынын диалогу проблемасы: тарыхый-философиялык анализ. - Бишкек: Философия илимдеринин кандидаттыгына талаптанып жазылган диссертация. – Бишкек, 2011.
15. [A national study examining the impact of SEVIS on international student and scholar advisors - Springer](http://link.springer.com). link.springer.com. Проверено 15 декабря 2013.

Рецензент: д.филол.н., профессор Мамбеталиев К.И.